

Пътят на Танеда Сантока

Мария Леринска

This essay is just a glimpse into the Dao of Santoka, who being confident of the purposelessness of existence and even more so despaired of his personal guilt and uselessness, is trying to bridge the gap until death reaches out for him by composing haiku. So the words, the meanings, the sounds are being twiddled and tinkered until they start sparkling brightly, which resulted in his unique haiku style.

Eventually and without aiming it, Santoka entered gloriously the pantheon of haiku masters and became one of the most read 20th century poets.

Съвместна публикация на сп. Nota Bene, бр. 46, и сп. Хайку свят, бр.5, 2019

Сред многобройните определяния за хайку има едно особено сполучливо, което гласи: „Хайку е най-кратката поетична творба, която трае колкото вдишването и издишването и паузата след това.” При добрите хайку паузата е дълга. При Сантока паузите са именно такива.

Танеда Соичи, с псевдоним Сантока, се ражда в страната на изгряващото слънце в края на 19-ти в. и живее и твори в началото на 20-ти в. Той се превръща в един от най-изявените творци-новатори на хайку поезията.

Изтъркана баналност е да се каже, че животът на еди-кой си поет е бил тежък. На Танеда Сантока е бил отреден трагичен живот. Несполуки, злощастия и много, много смърт; при това в най-травмиращата ѝ форма – доброволното самоубийство : първо непрежалимата майка, после блудният баща, обезвереният брат и накрая самият нервно-разстроен Сантока. Следва един неуспешният брак и злоупотребата с алкохол. Произтичащото от всичко това дълбоко нервно-психическо разстройство го превръща в индивид, непригоден за човешкия социум. И тогава, напълно в духа на Deus ex machina, се явява неизвестен монах, който го приютява и подслонява в будистки храм. За кратко време той придобива свещенически сан и започва да изповядва „вървящ дзен”. Така Сантока тръгва да крачи по своя път, да дири своя духовен път; твърдо решен да не спира, докато не го извърви докрай. Пътят – като

шосе, път, пътека, пътечка, дори и отсъствието им, но най-вече и преди всичко духовният път, който монахът извървява, се превръщат за него в смисъл и убежище, храм и спасение, лек и чистилице. Постулираните от дзен будизма основни изисквания за wabi простота, sabi – самота и miyo – съзнание за преходността на нещата и света, се превръщат в неразделна част от самия него, като намират отражение както в реалния му живот, така и в поезията му.

Имаме възможността да се докоснем и запознаем с резултата от неуморно 14-годишно ходене – само по себе си анахронизъм в 20-ти век. То е негово ежедневие от пукването на зората до падането на мрака, придружено с унизителната просия с цел преживяване, като част от дзен учението, съпътствано от всички възможни житейски несгоди на този начин на живот, но и с непоколебима решителност за личностно пречистване, душевно израстване и духовно просветление. Художественият израз на този извървян път, на тази житейска опитност, е пред нас под формата на хайку. Сантока върви, върви и ... пише хайку след хайку. Смята се, че е написал около 10 000 хайку през живота си; среща се дори цифрата 15 000.

Всъщност разполагаме с една стихосбирка, издадена приживе от самия него, която съдържа общо 701 хайку.

Новаторството на Сантока намира израз най-вече в характерният му език и стил, които създават съвършен синхрон със смислите и съдържанията на неговите хайку. Този език и този стил нямат аналог. Като достоен ученик на Сейсенсуй, Сантока продължава неговата новаторска традиция, като се освобождава окончателно от изискването за употребата на определен брой срички, както и по отношение на употребата на сезонните думи – киго. Но той привнася и свой неповторим отпечатък. Това е крайната оскъдност на думи, почти „безсловесно” изразяване. Неговите хайку приличат повече на изрезки от текст, фрагменти, мисловни фракталии. Тази простотата обаче е привидна и подвеждаща. Това е поезия, която няма периферия; тя е изградена изцяло от ядра. „Творчеството на Сантока прилича на натрошени парчета екстатичност или отчаяние”, казва негов изследовател. Тук има силно компресирана фраза, сбита и сгъстена. Няма поетичност, постигната с обичайните изразни средства. Това отсъствие на обичайното създава невероятния ефект, който е съизмерим с най-големите образци. В своите хайку Сантока използва думи прости, съвсем обикновени, граничещи с баналното; в тях няма да се срещне нито характерната деликатна поетика на Башо, нито изящният естетически усет на Бусон. Сантока ни демонстрира нагледно изумителната сила на обикновеното слово : думата-щрих, думата-намеък, думата-

обозначение, думата-обобщение и думата-картина. Това не е хайку, което пише Сантока, а стилизирано хайку; стилизация на стилизацията, ако може така да се каже. Неговите хайку сякаш са изречени на един дъх и от тях струи лекотата на естествеността и лекотата на нещата, подразбиращи се от само себе си. Тази лекота и тази простота са налице, но те са целенасочено търсени и нелеко постигнати. Сантока е бил безпощаден редактор на самия себе си. Многократната му преработка и доусъвършенстване на неговите хайку – процес, наречен от самия него „полиране, полиране, докато заблести”, довеждат до крайния резултат, който има толкова силно въздействие. Колкото по-оскъдни са думите, толкова по-голямо пространство се открива за въображението – то има на разположение неограничения простор, необята. Рядко броят на думите в неговите хайку надхвърлят числото десет. Нерядко те се състоят само от три думи :

СТУДЕНИ / ОБЛАЦИ / БЪРЗАТ

или

ЧАКАМ / ЧЕРЕШИТЕ / ЗРЕЯТ

или

ДЪЛГИ КОСИ / ... СИВИ

Поетичното майсторство на Сантока се изразява и в специфичната напевност и звучност на творбите, постигнати с помощта на асонанси и алитерация. Авторът използва и звукоподражателни думи. Тези стилистични ефекти неминуемо се губят в превода :

ОТКЪМ ВЯТЪРА / ГРАЧИ ГРАЧИ / ГАРВАН

kaze no naka kara kaaka karasu

или

БУРЕНИТЕ / СВЕЖИ В УТРОТО / СЛЕД ДЪЖДА

azami azayakana / asa no ame agari

Умелото „полиране” прави възможно съвместяването на повече смислови пластове, придаването на криптирано послание, въплъщаването на цяла философия в едно хайку.

Следното хайку, добило емблематичен характер, може да се посочи като образец :

НАВЛИЗАМ ДЪЛБОКО / И ВСЕ ПО-ДЪЛБОКО / ЗЕЛЕНИТЕ ПЛАНИНИ

Това хайку се свързва със Сантока, както се свързват с Башо двете хайку за жабата и за гарвана. „Навлизането в зелените планини ...” е едно от най-широко коментирани и най-често интерпретирани модерни хайку. По всеобщо мнение то е и с най-дълбок философски заряд. Природата, като свещена реалност, и мистиката, като Божествено

проявление, тук вървят ръка за ръка. Навлизането в самата планина и потъването в нейните зелени недра е само един от възможните аспекти. Самото действие може да се тълкува и като навлизане в „дълбинните“ дълбини на нещата, до достигането на менталната им същност и преминаване в друга реалност. Това е самата свещена природа, но също и нашето сърце или нашата душа като Божествена даденост (впрочем, сърце и душа в японския език имат един и същи знак), или пък същината на времето, като измерение на неизмеримото и пространството, или цялостното мироздание, което е необятно, а може би това е чудото на самия живота, и в крайна сметка духът на самия Буда или за други - на демиурга.

„Навлизането” като символ на проникновеното вникване, чийто предел не се вижда, в конкретното си материално проявление се съпътства от простота, пределна простота и аскетизъм по отношение на материалния живот. Така учи дзен; така живее Сантока, докато извървява дългия си път. Всеки миг от нашия живот е еднакво важен, и всеки е достоен за неговото пълноценно осъзнато изживяване, независимо дали ни носи добро или зло :

КАКТО СИ Е / ВАЛИ, ПОДГИЗВАМ / ВЪРВЯ

С това ходене – или навлизане, – привидно безцелно, той неотклонно преследва крайната си, вътрешна цел – просветлението. Тези преходи и това бродене продължават с години, с изминати хиляди и хиляди километри, до изнемога, но те пречистват и просветляват духа му. Ходенето, или навлизането, представлява непрестанно търсене, символизира и духовният му път, който той възнамерява да извърви, за да се спаси. Това е напълно в духа на дао. Сантока приема за свое верую мисълта на китайския монах от 10-ти век Файан Уений, която гласи, че „Всяка стъпка е едно пристигане.” Духовното спасение е постулирано от будистите; то се счита за най-голям житейски дар – спокойното, житейски мъдро, уталожено приемане на нещата - нещата такива, каквито са. В дзен, респективно в дао, всеки миг е еднакво ценен и важен, защото именно това е „вечното сега”. Това е целта и на самия Сантока, следвайки неотклонно своя път. Това търси той.

Изненадани сме от виталността на духа и непоколебимата му воля – воля за борба, воля за успех, воля за живот. Причината вероятно се крие във факта, че неговото „тук” и „сега” вече е една друга битийност, едно пребиваване на по-високо ментално ниво, коренно различно от това, което е имал в предишния отрязък от живота си - това, което почти го е погубило и което той напълно осъзнато и волево е загърбил и от което целенасочено и активно иска да се освободи. Така в крайна сметка духът (му) успява да

възкръсне и започва да обитава друг свят – този на просветлените. Възхищение буди непреклонната му воля за извървяването на този дълъг и труден път. А неотменима част от това извървяване и този път е образът на планината.

Както всички духовно извисени хора, и Сантока има специално отношение към планината – то е едновременно възторг и боготворене. И не може да бъде случаен фактът, че той си избира псевдоним, свързан с планината. Това е думата „сантока”, която означава „огън на върха на планината”.

Почетно място в поезията му заема планината. От неговите дневници научаваме целта и намерението му :

„Западните искат да подчинят планините;
източните искат да се наслаждават на планините;
аз пък искам да вкуся планините.”

Красотата на планината и пребиваването в нея оказват отздравително въздействие върху поета. „Вкусвайки” тази красота, той се „лекува” чрез нея.

Поетът не рисува конкретно тази красота, а я представя чрез нейния непосредствен живот :

СНЯГ ПАДА ПАДА / ВЪРХУ СНЯГ / ТИШИНА

или

ТИШИНАТА НА ПЛАНИНАТА / ПРАВИ / И ДЪЖДА ТИХ.

Благоговейното отношение на Танеда Сантока към планината се дължи и на факта, че той може да общува с нея. Това е ментално общуване между две равностойни брънки на мирозданието, което се осъществява с лекота, когато човекът е преминал на по-високо ниво в развитието си, когато е съумял да навлезе в други сфери на духовно съществуване. И не случайно всички религии по света, без изключение, отреждат твърде особено място на планината, а изкачването на планината, като действие, е облагородено с особено съдържание, граничещо с дълбоко мистичното.

Сантока ни споделя и показва духовното общуване с планината :

В ПЛАНИНСКАТА ПРЕГРЪДКА / СТАВАМ ГОЛ

Това е хайку, което поражда с дълбочината на прозрението - онагледява симбиозата природа – човек.

Преклонението пред планината при Сантока преминава и върху всичко живо, свързано с нея – животни и растения. Те са равни нему същества, достойни за уважение и не по-малко значими от него. Също както и човекът, и те са рожби на Твореца. Дълбоко човешкото се е съхранило в неговата душа :

ПТИЦИ НА ДЪЖДА / НЯМАТ НИЩО ЗА ЯДЕНЕ

Кой по-добре от него би могъл да им съчувства, та той самият нерядко е измокрен до кости или с празен стомах в продължение на дни. Напълно в духа на дзен и под влияние на традиционния за страната анимизъм, обект на неговото внимание е най-нисшият разред животинки. Неговата съпричастност се проявява към дребните и беззащитни същества. Това са светулките, паяците, мравките, мухите, бълхите :

КЪСНА ЕСЕН ЗАЛИВА ВСИЧКО / ПРЕСТАРЯЛА МУХА / ЕДВА ПЪЛЗИ

или

ПОД ЖАРЕЩОТО СЛЪНЦЕ / БЕЗКРАЙНА ВЪРВОЛИЦА / МРАВКИ

Източната мъдрост учи, че всяка форма на живот е достойна за уважение и внимание; не е важна толкова красотата; важното е, че нещото е живо и съществува, и това е достатъчно основание за нашето положително отношение към него. В това се изразява уважение и единението с природата, осъзнаването на божествената природа на нещата, дори в най-незначителната ѝ брънка; така повеляват големите учители. Създадените от Сантока хайку с този мотив са изпълнени с дълбока съпричастност, топлота и нежност. А сред растителното царство – отново най-нисшият разред, - обект на описание с особено внимание - са тревите, бодилите, плевелите и бурените. Към бурените, както учи дзен с изричната си забрана те да бъдат изкоренявани или унищожавани, той има специално отношение. Те са и характерен декор в природните картини на Сантока, разкриващи непривичната красота на природата :

БУРЕНИТЕ / СВЕЖИ В УТРОТО / СЛЕД ДЪЖДА

или

СУХИ ИЛИ ЖИВИ / КРАСОТАТА НА БУРЕНИТЕ / УТРО

Авторът ги изпълва с много особено символно значение и съдържание. Те нерядко изобразяват мислите в неговата глава – най-често нежелани, пречещи и вредни. Сантока е вечно съмняващият се човек, вечно упрекващият се, измъчван от собствените мисли-бурени, от които иска да се отърве. Плевелът или буренът са му вътрешно сродни като форма на съществуване и поради интуитивната си идентификация с растението :

ЩАСТЛИВИ ИЛИ / ТЪЖНИ / БУРЕНИТЕ РАСТАТ ЛИ РАСТАТ

или

СЕДЯ СРЕД / ИЗСЪХНАЛАТА КРАСОТА / НА БУРЕНИТЕ.

Пребивавайки в планината и сред природата, постоянен спътник на Сантока е самотата. Това е базисно изискване при духовно усъвършенстване в дзен философията,

а също така и може би най-често срещаният мотив след този за планината. Самотата може да бъде придружена с тъга, по чисто човешки, но може да бъде и обрисувана неутрално, просто като даденост, без да се влагат емоции в нея, вече през очите на мъдреца, в чиято душа се е възцарил мир :

ТОЗИ ПРАВ ПЪТ / ИЗПЪЛНЕН / СЪС САМОТА

или

ЛУНАТА ИЗГРЯВА / НЕ ОЧАКВАМ / НИЩО

Самотното бродене на монаха е съпътствано и от неизгодите на този живот. Те са отразени в редица хайку; някои от тях – трудно непреводими. Например това, в което е описана просешката купичка, безмилостно шибана от падащи зърна градушка. Той приема смирено и с благодарност всичко, което съдбата му поднесе. Да съумееш да постигнеш това е сигурен белег, че си придобил дзен съзнание. Така именно се приемат и трудностите – житейски мъдро и уталожено, нещата такива, каквито са :

ИЗГРЕВ / ЗАЛЕЗ / ЗА ЯДЕНЕ НИЩО

или

МОКЪР ОТ ВЕЧЕРНАТА МЪГЛА / ЗАСПИВАМ

или

ЛУННАТА СВЕТЛИНА / ПРОНИЗВА / ПРАЗНИЯ МИ СТОМАХ

или

ДНЕШНИЯТ МИ ОБЕД / САМО ВОДА

Това е голямото превъзможване на егоистичното его, надмогването и победата над дребното у човека. Живеейки на ръба на екзистенц-минимума, пред човека се разкрива парадоксалният потенциал на мизерията – отплатата е свободата, пълната и неограничена свобода, а за духа това е най-важното. Само един разкрепостен дух може да се потопи в мига. Това е целта и на самия Сантока. И той следва неотклонно своя път, търсейки това „вечно сега“, защото именно то дава възможност човек да се разтвори във вечността, да го разбере и почувства, да осъзнае, че е част – макар и малка - от голямата вечност, от всеобята, от самия Творец :

КАМЪК ВМЕСТО ВЪЗГЛАВНИЦА / ОТНАСЯМ СЕ ПРИ ОБЛАЦИТЕ

Само свободният дух може да изпита истинска радост и лекота от битието. Сантока съвсем не е аскетичен фанатик – той може да бъде и весел, и забавен, и тогава неговите хайку са изпълнени с изненадваща жизнерадостност и чувство за хумор :

ВРАБЧЕТА ТАНЦУВАТ – йе ! / ГЛУХАРЧЕТА ЛЕТЯТ – йе !

или

ОНЗИ ОБЛАК / ИЗПУСНА ДЪЖДА / КОЙТО МЕ НАМОКРИ

или

„ТУП” / ВЪРХУ ШАПКАТА МИ / БИЛО КАМЕЛИЯ

или

ШЛЯПАМ МУХИТЕ / ШЛЯПАМ КОМАРИТЕ / ШЛЯПАМ СЕБЕ СИ

Тази весела нотка се запазва и при описанието на стария порок – влечението към саке. Формата е преобладаващо самоирония, тъй като за него този порок се е оказал костелив орех. Както се изразява един негов изследовател : „Това е нерешеният коан за Сантока.” Макар и неалкохолик, това влечение се оказва твърде силно и упорито. Макар че е истина и фактът, че именно алкохолът е условие за отприщване на творческия му потенциал. Сантока напълно осъзнава този факт, като го изразява по следния начин : „САКЕ Е ПЪТЯТ КЪМ ХАЙКУ”. С присъщата си откритост и откровен тон той пише :

САКЕ ЗА ТЯЛОТО, ХАЙКУ ЗА ДУШАТА :

САКЕ Е ХАЙКУ ЗА ТЯЛОТО

ХАЙКУ Е САКЕ ЗА ДУШАТА.

А има и такова хайку :

ЗЕЛЕНО / НАПИВАШ СЕ / И СТАВА ОЩЕ ПО-ЗЕЛЕНО

С напредването на възрастта, напредват и болестите, и старостта и той все по-често е спохождан от мисълта за смъртта. Но тези мисли вече не будят тревога в него. Това са други мисли и друго отношение към смъртта. Няма болка, няма страх. Кошмарът от детството и младостта, отровил целия му предишен живот – преживяването на толкова много смърти - е надмогнат. Танеда Сантока е спечелил битката със себе си; той е извървял своя път и е постигнал просветление. Смъртта е приета със спокойствие. Това е естественият ход на нещата. В душевния му свят вече цари мир. Животът е просто едно безкрайно „днес”, което се простира до онази врата, през която ще трябва да се премине :

БОЛЕН / САМОТНИТЕ УТРИНИ СТАВАТ НОЩ / ЗЕЛЕНИТЕ ЛИСТА

или

БАВНО БАВНО / ПРЕВРЪЩАШ СЕ В РАЗВАЛИНА / ПОСЛЕДНАТА МИ ЕСЕН

Ето и хайку за самата смърт :

ПРЕДИ СМЪРТТА / СТУДЕН ВЯТЪР

Типична словесна оскъдност, характерната за дзен безпристрастност, и погледът на просветлен :

ТИШИНАТА НА СМЪРТТА : / ЯСНО НЕБЕ / ГОЛО ДЪРВО

Поетичният полет на дзен монаха се извисява устремно с един словесен философски финален акорд, вплътен в хайку, което според мен би следвало да се превърне в нарицателно и емблематично за Сантока. Това хайку фокусира в себе си всичко, което е този човек, което учи дзен философията, което представлява същността на хайку. То ни показва нагледно гениалността на поета и новатора, душевността на монаха със свещенически сан, който със своите чисто човешки погрешки и криволичения, подхлъзвания и падания в преходния си земен живот, неудачник и крушенец във физическия материален живот, избягва от него и чрез философията и вярата на дзен, неуморно вървейки по планинските пътеки превъзмогва себе си и по този начин постига своето спасение. Танеда Сантока се превръща в сияен образ на човек, от който струи светлината на просветления, защото е разгадал двете големи тайнства на битието – живота и смъртта. А въпросното хайку гласи :

МОЯТА СМЪРТ / БУРЕНИТЕ / ДЪЖДЪТ.

След това хайку настъпва много дълга пауза. И ние чуваме оглушителния звук на тишината.

Танеда Сантока...

ТАНЕДА САНТОКА

1882 - 1940

СТУДЕНИ / ОБЛАЦИ / БЪРЗАТ

* * *

ДЪЛГИ КОСИ / ... СИВИ

* * *

ОТКЪМ ВЯТЪРА ГРАЧИ ГРАЧИ ГАРВАН - kaze no naka kara kaakaa karasu

* *** *

БУРЕНИТЕ / СВЕЖИ В УТРОТО / СЛЕД ДЪЖДА azami azayakana / asa no ame agari

* * *

НАВЛИЗАМ ДЪЛБОКО / И ВСЕ ПО-ДЪЛБОКО / ЗЕЛЕНИТЕ ПЛАНИНИ

* *** *

КАКТО СИ Е / ВАЛИ, ПОДГИЗВАМ / ВЪРВЯ

* * *

СНЯГ ПАДА ПАДА / ВЪРХУ СНЯГ / ТИШИНА

* * *

В ПЛАНИНСКАТА ПРЕГРЪДКА / СТАВАМ ГОЛ

* *** *

ПТИЦИ НА ДЪЖДА / НЯМАТ НИЩО ЗА ЯДЕНЕ

* *** *

КЪСНА ЕСЕН ЗАЛИВА ВСИЧКО / ПРЕСТАРЯЛА МУХА / ЕДВА ПЪЛЗИ

* * *

ПОД ЖАРЕЩОТО СЛЪНЦЕ / БЕЗКРАЙНА ВЪРВОЛИЦА / МРАВКИ

* *** *

БУРЕНИТЕ / СВЕЖИ В УТРОТО / СЛЕД ДЪЖДА

* * *

СЕДЯ СРЕД / ИЗСЪХНАЛАТА КРАСОТА / НА БУРЕНИТЕ

* *** *

ТОЗИ ПРАВ ПЪТ / ИЗПЪЛНЕН / СЪС САМОТА

* * *

ЛУНАТА ИЗГРЯВА / НЕ ОЧАКВАМ / НИЩО

* *** *

ИЗГРЕВ / ЗАЛЕЗ / ЗА ЯДЕНЕ НИЩО

* * *

ДНЕШНИЯТ МИ ОБЕД / САМО ВОДА

* *** *

КАМЪК ВМЕСТО ВЪЗГЛАВНИЦА / ОТНАСЯМ СЕ ПРИ ОБЛАЦИТЕ

* * *

ВРАБЧЕТА ТАНЦУВАТ – йе ! / ГЛУХАРЧЕТА ЛЕТЯТ – йе !

* *** *

ОНЗИ ОБЛАК / ИЗПУСНА ДЪЖДА / КОЙТО МЕ НАМОКРИ

* * *

„ТУП” / ВЪРХУ ШАПКАТА МИ / БИЛО КАМЕЛИЯ

* *** *

ШЛЯПАМ МУХИТЕ / ШЛЯПАМ КОМАРИТЕ / ШЛЯПАМ СЕБЕ СИ

* ** *

ЗЕЛЕНО / НАПИВАШ СЕ / И СТАВА ОЩЕ ПО-ЗЕЛЕНО

* * *

БОЛЕН / САМОТНИТЕ УТРИНИ СТАВАТ НОЩ / ЗЕЛЕНИТЕ ЛИСТА

* *** *

БАВНО БАВНО / ПРЕВРЪЩАШ СЕ В РАЗВАЛИНА / ПОСЛЕДНАТА МИ ЕСЕН

* * *

ТИШИНАТА НА СМЪРТТА : / ЯСНО НЕБЕ / ГОЛО ДЪРВО

* *** *

МОЯТА СМЪРТ / БУРЕНИТЕ / ДЪЖДЪТ.